

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online) tijdschriften van Boom uitgeverij zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this article may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of the publisher.

beroepenveld te prevaleren boven cinefilie, laten echter onverlet dat zijn prettig leesbare studie een fraaie staalkaart biedt van de wijze waarop de psychiatrische wereld in films verkleurd wordt weergegeven.

<https://doi.org/10.5553/PA/259027332024030004011>

Narcisme als maatschappelijk fenomeen

Bespreking van

Isolde Charim (2023). *Narcisme — Over vrijwillige onderwerping*. Amsterdam: Athenaeum — Polak & Van Gennep. ISBN 9789025316709, 223 pp., € 23,99

MARC HEBBRECHT

Narcisme is een begrip waarmee psychoanalytici en psychoanalytische therapeuten vertrouwd zijn. Het draagt vele betekenissen in zich die soms volledig het tegengestelde kunnen betekenen. De auteur van het boek *Narcisme — Over vrijwillige onderwerping* benadert narcisme als een maatschappelijk fenomeen en vindt haar inspiratie bij filosofen zoals Althusser, Hegel, Foucault, Spinoza en La Boétie. Met uitzondering van de narcismestudie van Freud uit 1914, is haar denken weinig beïnvloed door latere psychoanalytische opvattingen over het narcisme, zoals van Kohut, Kernberg, Green of Rosenfeld. Lacan komt wel kort aan bod. De auteur studeerde filosofie en werkt als journalist en columnist. Met haar vroegere werk won ze gerenommeerde literaire prijzen.

Haar boek ligt in het verlengde van twee cultuurfilosofische studies uit de jaren zeventig, namelijk *The fall of public man* van Richard Sennett (1977) en *The culture of narcissism* van Christopher Lasch (1979). Charims stelling is dat narcisme een maatschappijbepalend element is. Het infantiele gevoel van almacht wordt in het subject tot het Ik-ideaal gemaakt dat een surrogaat is voor de verloren almacht van de vroegste kinderjaren. Dit ideaal heeft behalve een individuele ook een sociale component: het is tevens een gemeenschappelijk ideaal van een familie, een groep, een stand of een natie. Het subject zal echter nooit overeenstemmen met zijn ideaalbeeld. De eenheid die het ideaal voorspiegelt, kan misschien benaderd, maar nooit bereikt worden. Dit beeld van een beter Ik, dit voorbeeld, plaatst zich vóór het Ik en dus buiten, en wordt vanwege zijn volmaaktheid gewenst. We staan altijd ver van ons ideaal af en worden er onafgebroken door in beweging gezet, om het na te streven en te volgen. Het is niet alleen een model en een perfecte vorm, maar ook een controle-instantie. Het is een maat waaraan het subject zich wil conformeren en waaraan het zich vrijwillig onderwerpt. Het ideaal is een lokmiddel, een vooruitzicht dat de nieuwe toegang tot het verloren paradijs belooft, maar dat nooit werkelijkheid zal worden.

In onze hedendaagse maatschappij worden we getiranniseerd door dit Ik-ideaal. Vooral aan het einde van de jaren zestig is de cultuur van het Boven-Ik teloorgegaan (denk maar aan de ontmanteling van het patriarchale gezag en het wegvallen van de repressieve seksuele moraal) en heeft deze plaatsgemaakt voor de vrijwillige onderwerping aan het Ik-ideaal. Narcisme is in onze neoliberale samenleving het nieuwe regulerende principe geworden, aldus Charim. Er wordt

steeds meer gesproken over menselijk kapitaal, de mens als kosten-batenfactor die in zichzelf investeert en zichzelf ten nutte maakt. De mens hoort zijn leven te runnen als een onderneming. En daarom streeft hij via fitness, diëten, wellness en psychotherapie naar voortdurende zelfverbetering en gelooft hij in de eigen zelfvormgeving. De coaching-industrie vaart hier wel bij, want enthousiasme en discipline moeten krachtig gemobiliseerd worden. De keerzijde is dat iedereen streeft naar beter, maar constant onder insufficiëntiegevoelens gebukt gaat. Niemand wordt echt goed na levenslang leren of het verwerven van bijkomende expertises en aanvullende competenties. Het is niet voldoende om je status te bewijzen aan de hand van objectieve criteria; nee, je dient er nog een aureool aan toe te voegen zoals een innemend karakter, soepelheid in de omgang, populariteit en persoonlijke, unieke kwaliteiten. Ik moest onwillekeurig denken aan de toenemende kwaliteitseisen die van onze medische studenten en arts-assistenten in opleiding worden verwacht. Het voorbije decennium wordt aan stagebegeleiders gevraagd om een voortdurend groeiend aantal deelcompetenties te scoren en deze met de opleiding te bespreken, wat de opleiding ontgoochelt als een hoge score niet wordt behaald. Want de tv-serie *Topdokters* geldt in Vlaanderen als het nieuwe ideaal voor jonge artsen en psychiaters. Is het verwonderlijk dat burn-out bij arts-assistenten een zorgwekkend probleem wordt? De tirannie van de eerste plaats in de ranking, het hoogste niveau in de evaluatie, zorgt in de academische wereld en in tal van kaderfuncties voor hoge druk. Dit thema komt vaak aan bod in onze private praktijk. Ook in de zorgsector krijgen verzorgenden onophoudelijk te maken met kwaliteitseisen

die hun authentieke zorgattitude in de weg staan.

Deze persoonlijke ervaring brengt mij terug naar een grondiger lezing van Charim. De erkenning die nu geboden wordt, dient geenszins om eigenliefde tot realistische proporties terug te brengen. We leven in een wereld die narcistische erkenning eist en die is niet wederkerig, niet wederzijds en niet symmetrisch. In succes en aandacht worden we niet gezien als persoon. Succes en aandacht zijn externe bevestigingen dat we overeenstemmen met het ideaal, dat we eraan hebben voldaan. Het publiek wordt de bewaker van het ideaal. Succes is een narcistische kwelling. Waar het afwezig is, kwelt het, maar het kwelt ook wanneer het zijn intrede doet, want het gaat gepaard met ontoereikendheid. Succes wordt voortdurend bedreigd door falen en kan niet onbeperkt worden verlengd.

Charim beschrijft hoe onhaalbaar het ideaal is. De mogelijkheid bestaat om narcisme uit te leven door het over te dragen op een plaatsvervanger. In Freuds visie was dit de leider. Sinds de ontmanteling van de autoriteit zijn er nieuwe vormen van idealisering ontstaan, zoals de charismaticus, de ster en zijn fans. De ster doet geen beroep op ons; hij is op zichzelf, dat maakt hem aantrekkelijk. De zelfvoldaanheid, de zelfverwijzing, de ontoegankelijkheid van de ster zijn zeer verleidend.

Het boek *Narcisme* vraagt een forse inspanning van de lezer. Voor mij is dit boek een revelatie omdat het een ziekmakende tendens die heel krachtig is in onze huidige maatschappij aan het licht brengt. De maatschappijkritische inbreng van Isolde Charim is nieuw en verfrissend.

In het boek wordt geen remedie voorgesteld. De psychoanalyse en haar toepassingen hebben wel een antwoord op het probleem van

het narcisme zoals hier wordt beschreven. Ons vak biedt de mogelijkheid aan elke persoon om hieraan te weerstaan, zich bewust te worden van de druk die collectieve idealen op ons uitoefenen en om dit voor zichzelf uit te klaren. Nadat er een meer bevredigende relatie met ons Ik-ideaal tot stand is gebracht, kan er een bewuste keuze gemaakt

worden. Is er een betere plek om dit uit te zoeken dan de psychoanalytische setting? Maar het is niet gemakkelijk om in onze tijd te ontsnappen aan de tirannie van het Ik-ideaal.

<https://doi.org/10.5553/PA/259027332024030004012>